

Prilog istraživanju sudjelovanja radničke klase Hrvatske u NOB-u i socijalističkoj revoluciji 1941. godine

Za klasike marksizma radnička klasa je najrevolucionarniji i najprogresivniji dio društva koja, predvođena svojom avangardom, stremi prema socijalističkoj revoluciji, preuzimanju vlasti u svoje ruke i korjenitoj promjeni društvenih odnosa.

U socijalističkoj revoluciji ona postaje njezin osnovni klasni subjekt, kako je isticao Lenjin, ne toliko svojom brojčanom snagom već po svojim bitnim kvalitativnim osobinama koje je objektivno pretvaraju u najdosljednijeg borca za oslobođenje, demokraciju, socijalizam i »zbog toga što proletarijat u političkom i ekonomskog pogledu izražava stvarne interese trudbenika«. Isto je tako stav klasika marksizma da je svaka autentična socijalistička revolucija originalna, a sve što se u njoj javlja kao opće, zajedničko, ostvaruje se na konkretan, specifičan način.

Ostvarujući se u formi narodnooslobodilačkog rata, naša socijalistička revolucija imala je znatno širu političku platformu i masovniju socijalnu bazu nego prethodne revolucije, ali je ipak u njoj radnička klasa, predvođena svojom avangardom KPJ bila stožer okupljanja širokih društvenih slojeva. Njezina revolucionarna platforma postala je svojina svih ustanika koji su izražavali težnju za pravednijim društvenim uređenjem i odnosima, težnju protiv povratka na stari buržoaski sistem opterećen neriješenim i nerješivim problemima koji su razdirali Kraljevinu Jugoslaviju. Težeći ostvarivanju narodnooslobodilačkih ciljeva, ali i temeljnih promjena cjelokupne društvene strukture i društvenih odnosa, eksploatacije u svim njezinim oblicima, radnička je klasa postala odlučan faktor prerastanja narodnooslobodilačke borbe u socijalističku revoluciju.

Kad to imamo u vidu, pomalo čudi činjenica da je istraživanje sudjelovanja radničke klase u NOB-u i socijalističkoj revoluciji u nas zanemareno. Doduše, mnogi historičari i sociolozi su ukazivali na potrebu intenzivnijeg istraživanja sudjelovanja osnovnih društvenih grupa u revoluciji, osobito radničke klase — najznačajnijega povijesnog subjekta revolucije, ali se, čini se, nije otišlo mnogo dalje od apela, jer se toj tematici nije pridavalo značenje koje ona zaslužuje. Naime, sve do danas ne postoji ni jedan značajniji sociološki rad s tom temom, a i historija još uvijek ostaje dužna da našoj javnosti pruži cjelovitije podatke i sintetiziranu detaljniju informaciju o sudjelovanju i ulozi pojedinih društvenih slojeva, a osobito radničke klase u NOB-u i socijalističkoj revoluciji.

Namjera je ovog rada da se istraživanjem dijela izvorne građe i nekih dosadašnjih rezultata povijesnih istraživanja dobije barem i nepotpuna slika sudjelovanja radničke klase i njene uloge u pokretanju NOB-a

i socijalističke revolucije u Hrvatskoj — ustaničke 1941. godine. Odmah napominjemo da su izvori za proučavanje te problematike nedostanni, što je i bio najvažniji razlog da su se sociolozi i povjesničari odricali toga rada. Osobito su malobrojni izvori iz kojih bi se neposredno mogla »pročitati« klasna struktura sudionika NOB-a i socijalističke revolucije i tako utvrditi sudjelovanje radničke klase u njoj. To se posebno odnosi na rad organizacija NOP-a u gradovima i brojne akcije u kojima su sudjelovali pripadnici radničke klase a odvijale su se u ilegalnim uvjetima.

*Osvrt na platformu KPJ o pokretanju
narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije
i mjesto radničke klase u njoj*

U agoniji okupacije Jugoslavije 1941. godine, Komunistička je partija Jugoslavije jedina politička snaga koja se opredjeljuje za oružani narodni ustanak. Ona je ujedno i jedina komunistička partija u porobljenoj Evropi koja se u to vrijeme odlučila za oslobodilačku borbu i revoluciju. U momentu ulaska fašističkih osvajača u Zagreb, pod Titovim rukovodstvom CK KPJ ističe svoju odlučnost da nastavi borbu protiv agresora i zauzima stav da će komunisti i radnička klasa »ustrajati do konačne pobjede u prvim redovima narodne borbe protiv osvajača«. Za uspjeh oslobodilačke borbe trebalo je stvoriti takvu političku platformu koja će omogućiti najšire aktiviranje i mobilizaciju ljudskih i materijalnih potencijala zemlje. Mjesec svibanj protječe u znaku stvaranja te platforme, a centralno mjesto u tome ima svibanjsko savjetovanje rukovodećeg kadra KPJ u Zagrebu.¹

Prvomajskim proglasom CK KPJ obraća se »radnicima, seljacima, građanima — svim rodoljubivim elementima« sa zahtjevom da se ujedine u zajedničkoj borbi za opstanak, borbi koju vodi Komunistička partija kao »avangarda radničke klase«. Svi daljnji proglesi i leci CK KPJ iz 1941. počinju obraćanjem radnicima u tvornicama, seljacima na selu i poštenoj inteligenciji i sadrže zahtjev da se ujedine u jedinstveni narodnooslobodilački front s ostalim radnim narodom grada i sela. Analizom i zaključcima svibanjsko je savjetovanje značilo polaganje platforme oslobodilačke borbe koja mora postati stvar najširih narodnih slojeva i biti borba za potpuno »nacionalno i socijalno oslobođenje«. Sintezu narodnooslobodilačkih i revolucionarnih ciljeva rukovodstvo je gradilo na ocjeni povijesnog trenutka i spoznaji o neophodnosti odstupanja buržoazije s povijesne pozornice i nastupanja radničke klase kao vodeće društvene grupe. U našim tadašnjim uvjetima malobrojna radnička klasa nije mogla neposredno izraziti nacionalne i socijalne težnje radnih ljudi već je tu ulogu preuzela njezina avangarda, KPJ, koja je zbog svoje dosljedne antifašističke politike, kao i svoje politike u cjelini, stjecala u narodu

¹ Opširnije o svibanjskom savjetovanju i njegovu značenju za stvaranje političke platforme KPJ vidi u: *Ivan Jelić*, Jugoslavenska socijalistička revolucija 1941–1945, Zagreb 1979, 51–57; *Pero Morača*, Jugoslavija 1941, Beograd 1971, 98–107.

sve veće simpatije, što joj je omogućilo da i socijalnu komponentu unese u platformu oslobodilačke borbe.

Jedinstvo nacionalne i socijalne komponente osobito je jasno izraženo u proglasu CK KP Hrvatske koji je do potkraj svibnja u Zagrebu djelovao zajedno s CK KPJ.

U travanjском proglasu CK KPH ističe da je izlaz iz stanja u kojem se našla Hrvatska nakon okupacije i stvaranja NDH-tvorevine, koja je najsramnija izdaja hrvatskog naroda u »zajedničkoj borbi Hrvata i Srba«, stvaranje »borbenog saveza radnika i seljaka« sa zadatkom ostvarivanja »konačnog oslobođenja ispod kapitalističkog jarma«. U lipnju 1941. godine, provodeći smjernice CK KPJ i pozivajući narode Hrvatske u općenarodnu borbu CK KPH ističe da će »Radnici i seljaci povezani i udruženi u borbeni savez obračunati (će) sa svojom gospodom i njihovim slugama«.

Iako se KPJ na prvom mjestu obraća radnicima u kojima ima najснаžnije uporište, svibanjsko je savjetovanje kao primarni zadatak Partije istaklo stvaranje borbenog saveza koji treba da obuhvati »najbolje elemente radnika, seljaka i inteligencije«. Protjerivanje okupatora, odnosno borba za nacionalno oslobođenje ističe se u svim dokumentima Partije iz 1941. godine kao glavni cilj oslobodilačke borbe, ali je u njemu implicite sadržana i klasna komponenta, jer kako je kasnije pisao Tito »ni radnici ni seljaci ni narodna napredna inteligencija ne bi dobrovoljno išli u borbu da tamo umiru i podnose najveća stradanja, a da unaprijed ne znaju da će borba donijeti novo, pravednije društvo«.² U početku prešutno a kasnije i javno, rukovodstvo KPJ odbacilo je tezu o »dvije etape revolucije« i postupno i uporno u oslobodilačku borbu unosilo klasnu komponentu uz radikalnu smjenu vlasti i početnu »eksproprijaciju eksproprijatora«.

Borba za nacionalno oslobođenje je revolucionarni preobražaj društva postali su smisao i sadržaj borbe u koju je 1941. godine rukovodstvo KPJ pozvalo radničku klasu i ostale društvene slojeve, narode i narodnosti Jugoslavije. Fašizam je svojim uništavajućim ciljevima svega naprednoga, progresivnog, neminovno reproducirao antifašističku borbu u dva oblika — kao klasnu borbu radničke klase i kao nacionalnooslobodilačku borbu. U našim uvjetima oba oblika borbe bila su povezana u jedinstveni proces. Za razliku od nekih drugih zemalja Evrope, gdje se zbog fašističkog terora u antifašističku borbu uključuju i elementi buržoaske klase ili je pokreću i vode građanske partije, u našim uvjetima, osobito 1941. godine, glavna je pokretačka snaga radnička klasa koja je, predvođena svojom avangardom KPJ, jedino mogla da odigra ulogu dosljednog borca za nacionalno i socijalno oslobođenje i da u tu borbu pokrene najšire narodne mase. Kao nastavak predratne aktivnosti KPJ na pripremanju oružanog ustanka, naša se oslobodilačka borba, za razliku od pokreta otpora u ostalim zemljama — kao gole reprodukcije fašizma — brzo pretvorila borbu koju je usmjeravala radnička klasa i njezina avangarda, u kojoj je marksistička misao stvaralački primijenjena postala sastavni dio revolucionarne strategije.

² J. B. Tito, Borba za mir i međunarodnu suradnju, Kultura, Beograd 1956, 18.

Značajno strateško pitanje narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije — sudjelovanje pojedinih društvenih slojeva, osobito radničke klase u njoj — bilo je pitanje njezinog oblika. U Jugoslaviji je stvoreno stanje u kojem je, prema Marxu, na nasilje buržoaske reakcije (okupatora i domaće kvislinške reakcije) trebalo odgovoriti oružanim nasiljem radničke klase, seljaštva, svih patriotskih i ugnjetenih dijelova naroda. Nikakav drugi oblik osim »kritike oružjem« nije mogao računati s razbijanjem oružanih snaga okupatora i kvislinga, nije mogao imati perspektivu pobjede. U strategiji NOB-a rukovodstvo KPJ nije zanemarilo ni neoružane oblike otpora, razne akcije ekonomskog karaktera, bojkot raznih mjera okupatorskih i kvislinških organa, razne oblike protesta i demonstracija i ostale oblike koji bi u neposredni otpor uključili, prije svega, radničku klasu. Tito, strateg naše narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, dobro je poznao marksističko učenje o naoružanom narodu, Clausewitz i ostalih vojnih teoretičara, pozitivna i negativna iskustva socijalističkih revolucija i radničkih ustanaka — što je sve predstavljalo teorijsku podlogu, ali je za naše specifične prilike trebalo pronaći prikladna originalna rješenja. Rješenja se nisu mogla pronaći u dogmatsko-doktrinarnom pristupu kopiranja »uzor revolucije«, prihvaćanja šablona i dominirajuće sheme revolucije — već u živoj stvarnosti jugoslavenskih prilika.³ Utemeljenje autentičnih ideja klasika marksizma i pouka oružanih borbi radničke klase, posebno oktobarske revolucije, u našoj društvenoj stvarnosti moglo je ići samo preko naših vlastitih spoznaja i revolucionarnog iskustva.

Tito i KPJ odlučuju se i razrađuju autentičnu, drugačiju strategiju i taktiku i u ljeto 1941. godine, u uvjetima okupacije i najveće koncentracije okupatorske sile i njegovih pomagača u gradskim i industrijskim središtima i strateškim značajnim punktovima — opredjeljuju se za partizansku borbu koja će prerasti u općenarodni ustanak.

To opredjeljenje sazrijevalo je ranije, Tito ga je iznio rukovodećem partijskom aktivu u predavanju o »strategiji i taktici oružanog ustanka«, održanom u zagrebačkoj Dubravi poslije Pete konferencije KPJ kad je govorio o ustanku »kao o najvišem obliku klasne borbe«, koji u svim fazama mora biti »rukovođen od revolucionarne avangarde proletarijata«, u kojem »partija mobilise najšire proleterke i uopće radne mase«; ustanak treba da počne u gradovima ali ga »odmah treba prenijeti na selo«, i nastojati da se »naoruža što je moguće veći broj borbenog stanovništva«, jer ustanak nije »jedan jedinstveni momentalni akt«, već dugotrajno krčenje puta »u žestokoj borbi s kontrarevolucijom«.⁴

Ustanak 1941. godine samo se donekle razlikuje od navedene Titove ocjene, jer su se uvjeti za njegovo podizanje izmijenili, pa se zbog goleme brojčane i tehničke nadmoći neprijatelja nije moglo ići u frontalni sukob s njim tamo gdje je bio najjači, već je trebalo izgraditi koncepciju partijske borbe, u koju je trebalo pokrenuti široke narodne slojeve i stvoriti

³ V. o tome *Edvard Kardelj*, Politička i vojna strategija narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije u Jugoslaviji i Titova uloga u njenom koncipiranju i realiziranju, Beograd 1977 (štampano kao brošura).

⁴ Opširnije: *Kosta Nađ*, Tito — strateg mira, Vojno delo — izvaredno izdanje, Beograd 1980.

uvjete da ustanak preraste u općenarodni oslobodilački rat sve do konačne pobjede.⁵ Drugi oblici borbe, poznati iz proleterskih revolucija i radničkog pokreta uopće, kao što su demonstracije, štrajkovi, borbe na barikadama ili ustanci radnika u gradovima i industrijskim središtima nisu mogli postati dominantan oblik borbe u zemlji u kojoj seljaštvo čini tri četvrtine strukture stanovništva i u narodnooslobodilačkoj borbi pokrenutoj narodnim ustankom. U našim uvjetima nije dolazio u obzir nikakav pučistički manevar, a Tito je odbacio shvaćanja prema kojima nije trebalo podizati ustanak već borbu protiv okupatora voditi na razini diverzija ili sabotaža, gerilskih grupa ili komitskih družina, jer ni ti oblici borbe ne vode u svenarodni rat.⁶ Nasuprot strategiji Kominterne, po kojoj je težište otpora trebalo biti u gradovima i industrijskim centrima i za koju E. Kardelj u navedenom radu kaže da se samo »slepac i avanturista« mogao nadati da može dati očekivane rezultate, Tito i KPJ, procjenom naše situacije a osobito snaga u početnoj fazi ustanka, inzistiraju da se težište akcija prenese na vangradska područja. Ustanak i revolucija pripremani su u gradovima gdje su počele i prve akcije, ali ostati isključivo pri tome značilo bi, u tadašnjem odnosu snaga, izložiti uništenju najborbeniju jezgru partijskog i skojevskog članstva, najbolji dio radničke klase i inteligencije. Akcijama u nekim gradovima mogao se postići uspjeh, moglo ih se duže ili kraće držati oslobođenim, ali to za ukupne ciljeve oslobodilačke borbe i njezin uspješan završetak ne bi imalo odlučno značenje. Za razliku od oktobarske revolucije, koja je prerasla iz buržoaskodemokratske u socijalističku i pobjedu ostvarila u gradovima a zatim u razdoblju građanskog rata širena na vangradska područja, ili kineske revolucije koja je u svojem tridesetogodišnjem trajanju počela u gradovima a zatim potpuno prenijeta na selo i postala prvenstveno agrarna revolucija s dominantnom ulogom sela koje je »okružilo« i slomilo kontrarevoluciju u gradu, naša je revolucija pripremana u gradovima, gdje su pokrenute i prve akcije, ali je težište prenijeto na vangradska područja, jer se jedino tako moglo u oslobodilačku borbu i revoluciju uključiti masa seljaštva. Početne akcije u gradovima nanosile su značajne udarce okupatoru i domaćim kvislinzima ali su bile skopčane i s velikim žrtvama revolucionarnih kadrova. Tako je Ivo Lola Ribar prilikom svoga boravka u Hrvatskoj, na početku 1942. godine, u pismu Titu utvrdio da je Zagreb postao »grobnica naših najboljih drugova« i da se zbog toga iz njega nije moglo rukovoditi ustankom u Hrvatskoj. »Bilo je krajnje vreme da posle Beograda 'degradiramo' i Zagreb«, zaključuje I. L. Ribar. Konstatacije I. L. Ribara ne odnose se samo na navedene gradove već i najveći broj ostalih gradova pa je razumljivije Titovo energično inzistiranje na »slanje ljudi van«, jer su jedino provincija sa seljaštvom kao okosnicom »mogli da nose dugotrajnu borbu na svojim plećima«. Titov odlučan zahtjev upućen CK KPH u jesen 1941. godine »Pošaljite iz Zagreba veće grupe radnika, omladinaca i inteligencije kao jezgro partizanskih odreda na teren«⁷

⁵ Bilten Glavnog štaba NOPOJ, br. 1, Zbornik NOR, knjiga II, 17.

⁶ Dr Vladimir Bakarić, Tito i revolucija, *Socijalizam*, vanredni broj, 1980, 70 i d.

⁷ Zbornik NOR, tom II, knj. 2, 9–12.

i njegove kasnije direktive da se svi ugroženi aktivisti iz Zagreba šalju na teren, u odrede, inzistiranje je na dosljednom ostvarivanju jednog od značajnih elemenata strategije narodnooslobodilačkog pokreta. Nije to značilo odustajanje od aktivnosti, od borbe u gradovima i za gradove, jer su oni u strategiji NOP-a imali značajno mjesto. U većini od njih KPJ i radnička klasa razvile su vrlo živu političko-revolucionarnu i borbenu aktivnost.

Strategija NOP-a, koju su kreirali Tito i najuže rukovodstvo KPJ, nije u prvoj godini ustanka bila jasna dijelu partijskih kadrova na terenu koji su, opterećeni iskustvima oktobarske revolucije i dominirajuće teorije u radničkom pokretu, bili previše vezani za grad i isključivo orijentirani na radničku klasu i dizanje proleterске revolucije. Za većinu njih to je imalo tragične posljedice. Navest ćemo nekoliko primjera iz Hrvatske, uz napomenu da je sličnih primjera bilo i u ostalim krajevima. Ne ulazeći u podrobnosti i propuste koji su tom prilikom došli do izražaja, navodimo samo činjenicu da je velik broj istaknutih komunista, nakon oslobođenja iz logora Kerestinac 13/14. srpnja 1941. godine, krenuo prema Zagrebu, očekujući da će se u tom gradu dići revolucija — što je za njih imalo tragične posljedice. Prvi partizanski odred na području Slavenskog Broda, sastavljen prvenstveno od izgrađenijih komunista za koje se u jednom dokumentu kaže da su »mnogo čitali Historiju SKP(b) ali pod njenim utjecajem nisu znali povezati teoriju s našom praksom«⁸ i zbog isključive orijentacije na grad — odred je lako razbijen a komunisti stradali. Sličnih primjera nalazimo u još nekoliko okružnih partijskih rukovodstava sjeverne Hrvatske, Dalmacije i Gorskog kotara. Sumirajući rezultate razvoja ustanka u toku 1941. god. CK KPH u pismu CK KPJ, uz ostalo, navodi da »forsiranje oružanih akcija u Zagrebu stajalo nas je mnogo kadrova«, da je bilo poteškoća u primjeni »partijske linije« i ističe da je uspješan razvoj oružane borbe zahtijevao da se najbolji aktivisti izvuku iz grada i upute u krajeve s najboljim uvjetima za dizanje ustanka, a u Zagrebu i ostalim radničkim centrima »ostao je minimalan broj neophodnih aktivista«.⁹ Na osnovi analize prvih ustaničkih akcija u Hrvatskoj, CK KPH u Okružnici br. 3, izdanoj potkraj rujna 1941. godine, koja ima programatski karakter, izlaže platformu koju Partija mora ostvariti da bi osigurala što širu podršku svih antiokupatorski raspoloženih snaga, kritizirajući pri tom partijska rukovodstva na terenu koja nisu shvatila »antifašistički karakter borbe u sadašnjoj fazi [...] nego su se orjentisala na proleterску revoluciju i neposredno zauzimanje vlasti od strane proletarijata«, što je dovelo do sužavanja platforme borbe i gubitaka dijela masa spremnih za borbu za nacionalno oslobođenje.¹⁰

Prethodno, u partijskom rukovodstvu Hrvatske, kao u još nekim partijskim rukovodstvima u zemlji, javile su se kratkotrajne dileme: da li najprije krenuti sa sabotazama i diverzijskim akcijama u gradovima s osloncem na partijski kadar i radničku klasu a zatim ići na osnivanje

⁸ Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske (IHRPH), fond CK KPH, k. 9, dok. 174.

⁹ IHRPH, fond CK KPH k. 7, dok. 6.

¹⁰ Zbornik NOR, tom V, knj. 1, 145–146.

partizanskih odreda. Tako se u Okružnici br. 2 CK KPH zalaže za akcije protiv slanja radnika u Njemačku, protiv njihova otpuštanja s posla, zahtijeva se od radnika da obustave proizvodnju u poduzećima koja rade za njemačkog okupatora, da spriječe transport vojnika i hrane u Njemačku, a od seljaštva da pristupi organiziranoj borbi protiv rekvizicija, obavezuje se članstvo na izvođenje sabotaža i drugih akcija koje treba da prerastu u »širu oružanu borbu«.¹¹ Prilikom boravka u Zagrebu, na početku kolovoza 1941, E. Kardelj je u pismu Titu ocijenio da mora doći do korekcije te taktike »sitnih akcija«, a Tito je nakon njegova pisma zahtijevao da se »provedu energične mjere za proširenje partizanske borbe i narodnog ustanka u čitavoj Hrvatskoj«.¹²

Dileme su otklonjene na savjetovanju u Stolicama, kad je Tito odlučno istakao da nema »prije« i »poslije« već da se akcije u gradovima moraju razvijati usporedo s osnivanjem i aktivnošću partizanskih odreda i da je u svemu najbitniji odlučan kurs na općenarodni oružani ustanak. »*To je za nas bilo nešto novo*« (kurziv P. N.) izjavio je prije tri godine *Vjesniku* dr. Vladimir Bakarić, i nastavio: »Jer, općenarodni ustanak to nisu diverzije, to nije mala grupa, to znači da treba voditi rat i treba pobijediti, tj. dati jednu opću političku koncepciju i na njoj izdržati do kraja.«¹³

Nakon te izjave nam je razumljivije zašto je platforma općenarodnog ustanka značila lom u shvaćanjima dijela okružnih i pokrajinskih rukovodstava ne samo u Hrvatskoj, koji su neko vrijeme vjerovali da je moguće organiziranje ustanka (revolucije) s osloncem na radničku klasu i ostale progresivne elemente u gradu i putem klasičnih oblika ići u direktan, frontalan sukob s okupatorom i buržoaskom reakcijom. Titovo inzistiranje na povlačenju partijskih kadrova i ostalih revolucionarnih snaga, prvenstveno iz redova radničke klase, iz gradova na teren da tamo ponegdje spontani revolt dobije organizirani pravac i jasne političke ciljeve i da se u organima NOP-a ostvari rukovodeća uloga KPJ, predstavlja stvaralačku primjenu marksističko-lenjinističkog učenja o revoluciji u uvjetima narodnooslobodilačke borbe.

Radnička klasa u strukturi prvih partizanskih jedinica

U pokretanju ustanka odmah u početku oslobodilačke borbe, prilikom formiranja prvih partizanskih grupa i odreda u većem dijelu Hrvatske, Partija se oslanja na radništvo iz onih sredina u kojima je prije okupacije imala svoj najjači oslonac. Oslanja se na radništvo koje je i ranije okupljalo oko legalnih i polulegalnih oblika svojeg djelovanja, osobito odbora Narodne pomoći, kulturno-prosvjetnih i sportskih društava, na radništvo aktivirano u štrajkaškom pokretu i ostalim oblicima otpora buržoaskom režimu bivše Jugoslavije. U aktiviranju radničke klase, uz neke zajedničke karakteristike, u pojedinim područjima su došle do

¹¹ Zbornik NOR, tom V, knj. 1, 19–26.

¹² Zbornik NOR, tom II, knj. 2, 28–32, 34–35.

¹³ I. Jelić, nav. dj., 80.

izražaja određene specifičnosti, ovisno o stupnju industrijskog razvitka, broju, strukturi i organiziranosti radničke klase, stupnju klasne svijesti, teroru okupatora i domaćih kvislinga nad narodom, a osobito nad pripadnicima radničke klase, ekonomskoj eksploataciji, a iznad svega akcionoj sposobnosti Partije da aktivira radničku klasu na platformi narodno-oslobodilačkog pokreta. Zbog toga ćemo sudjelovanje radničke klase u strukturi prvih partizanskih jedinica promatrati po područjima koja su u toku NOB-a bila povezana i predstavljala u određenom smislu političku cjelinu.

Područje sjeverozapadne Hrvatske i Slavonije karakterizira postojanje četiriju razvijenih industrijskih centara: Zagreba, Osijeka, Slavonskog Broda i Varaždina sa, za tadašnje prilike, brojnom radničkom klasom. Osobito se ističe mjesto i uloga Zagreba, najjačeg industrijskog središta Hrvatske, koji sa svojih 290 industrijskih poduzeća i oko 30.000 radnika čini četvrtinu radničke klase sjeverne Hrvatske i oko 5% radničke klase Jugoslavije.¹⁴

Na početku 1941. godine taj grad s 500 komunista, od kojih su 75% radnici, ima najjaču partijsku organizaciju u zemlji, čija je karakteristika da dio članstva zbog političke izgrađenosti djeluje na širem području Hrvatske. Postoji i snažna skojevska organizacija. U većem dijelu 1941. godine Zagreb je sjedište CK KPJ i CK KPH, a klasni radnički pokret, uz postojanje brojne lijeve inteligencije, bio je temelj iz kojeg se razvio narodnooslobodilački pokret u Zagrebu sa značajnim utjecajem na šire području Hrvatske.¹⁵ Izrazito industrijski grad bio je Slavonski Brod s oko 6000 radnika i 106 članova KP, pretežno radničkog sastava, koji su imali vidan utjecaj na radništvo u predratnom štrajkaškom pokretu. Snažna organizacija SKOJ-a, sa svojih 300 članova, obuhvaća pretežni dio radničke, zatim srednjoškolske i studentske omladine. Uoči okupacije u Osijeku su oko 100 komunista, pretežno radnika, imali najveći utjecaj na oko 1500 radnika učlanjenih u Ujedinjeni radnički savez kojim su i neposredno rukovodili. Na području Slavonije, od ukupno 806 članova KP, bilo je oko 300 radnika. Varaždin je najveći centar tekstilne industrije s više od 3000 radnika, a u najvećoj tvornici »Tivar« komunisti su imali snažan utjecaj. Osim toga, komunisti su imali uporišta u pilanskim i šumskim radnicima Moslavine i Slavonije i zanatskim radnicima u većem broju mjesta na tome području. Nešto manji utjecaj bio je i na rudare u Hrvatskom zagorju. Nakon objavljenog proglašenja CK KPJ i poziva na oružani ustanak, partijska organizacija Zagreba, u srpnju 1941, formira prvu partizansku grupu i upućuje je u istočni dio Zagrebačke gore. Za tu je grupu u upotrebi i naziv Zagrebačko-sesvetski odred. Jezgru te grupe od 11 boraca činili su radnici-komunisti (6), zatim studenti (3) i srednjoškolci (2). Oko sredine kolovoza iz Zagreba su u Žumberak upućene dvije nove grupe sastavljene pretežno od radnika-komunista i skojevaca koje su ušle u sastav partizanskog odreda »Matija Gubec« s oko 40 boraca i koji je naziv »proleterski« dobio zbog

¹⁴ V. Mira Kolar-Dimitrijević, *Obrisi strukture radničke klase Zagreba međuratnog razdoblja u svjetlu privrednog razvitka*, zbornik, *Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu između dva svjetska rata*, Zagreb 1968, 118–119.

¹⁵ Opširnije: *Narcisa Lengel-Krizman*, Zagreb u NOB-u, Zagreb 1980, 42 i d.

svoje klasne strukture. Ti su odredi imali zadatak da stvaraju prva uporišta na bližem području Zagreba, nastanjenom hrvatskim stanovništvom, radi stvaranja stalne veze prema Moslavini i Slavoniji na istoku i Kordunu i Baniji na zapadu. Od ljeta 1941. godine stvoreni su »kanali« kojima su se prebacivali borci iz Zagreba u okolne partizanske odrede. Do proljeća 1942. godine veći broj boraca iz Zagreba odlazio je na Baniju, Kordun i u Gorski kotar, a od tada glavni pravac upućivanja postaje Moslavina, Zagorje, Pokuplje i Zumberak.¹⁶ O odlasku Zagrepčana u partizanske odrede na početku ustanka nema mnogo podataka. U izvještaju Glavnom štabu NOV i POJ dr Vladimir Bakarić navodi: »Iz Zagreba šaljem radnike u partizane ali to dosta sporo ide zbog teškoća u putovanju.«¹⁷ Dosadašnja istraživanja i raspoloživi podaci ne omogućuju da se utvrdi točan broj zagrebačkih radnika u partizanskim jedinicama prve ustaničke godine.

Postoji podatak da je do proljeća 1942. godine u partizanske jedinice iz Zagreba otpremljeno 113 boraca¹⁸ a do kraja iste godine između 400 i 500 boraca.¹⁹

Vjerojatno je broj boraca znatno veći, jer su pojedinci pa i cijele grupe odlazile iz grada u partizanske jedinice raznim vezama, mimo znanja i evidencije partijske organizacije.

Prva varaždinsko-ludbreška grupa formirana oko sredine kolovoza 1941. godine sastoji se od 4 radnika, 2 seljaka i 1 studenta a do kraja 1941. godine na tome području djeluju 34 partizanska borca, od toga 11 radnika, 15 seljaka i 8 studenata i srednjoškolaca.²⁰ Djelovanjem OK KPH Bjelovar na širem području oko Bjelovara formirano je nekoliko partizanskih grupa: na zapadu ivanjska od 8 radnika, 2 seljaka i 1 službenika, i garešnička od 8 radnika, 7 seljaka i 1 srednjoškolca, a nakon spajanja nekoliko manjih grupa formirana je istočno od Bjelovara — bjelovarska grupa u sastavu od 7 radnika, 10 seljaka i 1 oficira.

Osim navedenih, formirana je i križevačka grupa od 8 radnika, 2 seljaka, 2 obrtnika, 1 oficira i grupa iz Vojakovačkog Osijeka od 2 radnika i 4 seljaka.²¹

Uz garešničku grupu na istočnom dijelu Moslavine, na zapadnom je dijelu OK KPH Čazma formirao čazmansku partizansku grupu od 9 radnika, 6 seljaka i 1 službenika. Potkraj prosinca 1941. godine dolazi do proširenja i spajanja tih dviju grupa u partizansku četu »Kasim Čehajić« u koju ulazi 28 radnika, 16 seljaka, 3 intelektualca i 1 službenik.²²

¹⁶ Vidi: I. Jelić, nav. dj., 88, *Narcisa Lengel-Krizman*, nav. dj., 267–274.

¹⁷ IHRPH – Fond CK KPH, k. 7, dok. 8.

¹⁸ IHRPH – Fond CK KPH, k. 24, dok. 1291.

¹⁹ IHRPH – Fond Povjerenstva CK KPH Zagreb, k. 26, dok. 1516.

²⁰ IHRPH – Memoarska građa I/III.

²¹ *Đuka Prilić i Gabrijel Santo*, O nastanku i borbama bjelovarsko-varaždinske partizanske grupe u 1941. godini, zbornik, Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji, Varaždin 1976, 495–504.

²² *Marija Bardić*, Stvaranje prvih partizanskih jedinica na području Moslavine, Zbornik Moslavine, Kutina 1968, 260–261.

Za Zagorski partizanski odred na početku 1942. godine stoji da je bio sastavljen »dijelom od zagrebačkih radnika«,²³ u Kalničkom partizanskom odredu uz domaće bilo je »prilično radnika iz Zagreba«.²⁴

Odlukom OK KPH Slavonski Brod formirano je nekoliko oružanih grupa potkraj lipnja i na početku srpnja 1941. koje su spojene u odred od 25 boraca, sastavljen pretežno od radnika-komunista iz Slavanskog Broda i okolice. Socijalni sastav odreda bio je: 16 radnika i 9 studenata i srednjoškolača. Odred je pretežno orijentiran na grad, a u tadašnjim uvjetima to nije bilo održivo. Odlukom Marka Simenića, instruktora CK KPH, odred je reorganiziran, dvije su grupe dobile zadatak da vrše diverzijske akcije na pruži istočno i zapadno od Slavanskog Broda, treća da politički djeluje u selima sjeverno od Slavanskog Broda, a dio sastava odreda vraćen je na politički rad u grad. U neprijateljskim čistkama stradao je znatan dio toga odreda.

Iako su Papučko-krdnjijski i Psunjski odred formirani pretežno od seljaka na zapadnom dijelu Slavonije i u njima se našla i manja grupa radnika. Na početku listopada 1941. godine dr Pavle Gregorić formirao je odred »Matija Gubec« koji je potkraj iste godine imao 11 radnika, 12 seljaka i 2 srednjoškolača. Radnika je bilo i u ostalim manjim partizanskim grupama formiranim na području Slavonije.²⁵

Potkraj 1941. godine partijska organizacija Slavanskog Broda priprema za odlazak u partizane 90 radnika iz tvornice vagona koji su prethodno dobili poziv za domobranstvo.²⁶ Na početku 1942. godine dolazi do sve većeg sudjelovanja seljaštva u strukturi partizanskih jedinica. To potvrđuje i klasna struktura slavonskih NOP-odreda koji su u svibnju 1942. god. imali od oko 650 boraca oko 10 radnika, 25 intelektualaca a ostali su bili seljaci, i struktura prve slavonske brigade koja je u svojim redovima imala 13,7% radnika, 81,9% seljaka i 3,3% intelektualaca.²⁷

Početni uspjesi u aktiviranju radničke klase na platformi NOP-a i njezino uključivanje u partizanske jedinice na području sjeverozapadne Hrvatske i Slavonije privremeno su prekinuti potkraj 1941. godine hapšenjem i gubitkom najsposobnijih i najodlučnijih partijskih kadrova, upravo onih kadrova, koji su i prije okupacije među radništvom širili utjecaj Partije.

Gubitkom oko 500 najboljih partijskih kadrova, osobito članova okružnih komiteta Varaždina, Bjelovara, Slavanskog Broda i Osijeka, prekinut je kontinuitet u aktivnosti Partije, koja je privremeno došla u defenzivu i za neko vrijeme izgubila utjecaj u radničkim kolektivima, osobito na području Osijeka i istočnog dijela Slavonije i Hrvatskog zagorja.

²³ IHRPH, Fond CK KPH, k. 43, dok. 26. Usp. Hrvatsko zagorje u NOB-i, Zagreb 1959, 83.

²⁴ Zbornik NOR, tom IX, knj. 3, 471.

²⁵ Opširnije: *Pavle Gregorić*, Narodnooslobodilački pokret u zapadnoj Slavoniji, Moslavini i bjelovarskom okrugu 1941. godine, Slavonski Brod 1969; *Isli*, NOB u sjeveroistočnoj Hrvatskoj 1942. godine; *Ivan Antonovski*, Slavonija u ustanku 1941, VIG, br. 4/1966; Prilog građi za historiju NOP Slavonije, Slavonski Brod 1965, 62–64, 144.

²⁶ Zbornik NOR, tom II, knj. 2, 112.

²⁷ Zbornik NOR, tom V, knj. 8, 199; Građa, str. 194.

Povjerenstvo CK KPH za sjevernu Hrvatsku u nekoliko je navrata upozoravalo komuniste toga područja da je jedna od najslabijih strana njihove aktivnosti to što s idejama NOP-a nisu uspjeli šire prodirjeti među radništvo, ali su do sredine 1942. godine svi pokušaji u tom pravcu ostali bez vidnijih rezultata.²⁸

Uzroci su bili raznovrsni i složeni, neki od njih su općeg karaktera i vrijede gotovo za čitavo područje Hrvatske pa i šire, a neki su specifični za to područje. Tome što su partizanske grupe malobrojne, i što Partija nije u njih uključila veći broj radnika i pripadnika ostalih društvenih slojeva u prvoj godini ustanka, sigurno nije uzrok samo, kako se navodi u jednom pismu CK KPH (Vlado Popović) — CK KPJ na početku 1942. godine, što su okružni komiteti i ostala rukovodstva »skoro potpuno zatajili«, i što se javljaju pojave »dezerterstva i kukavičluka«.²⁹ Dakle, sve se svodi na oportunistam i greške Partije a da se šire ne sagledaju objektivni uvjeti koji su priječili da sudjelovanje radničke klase i ostalih društvenih slojeva u ustanku bude veće. Već spomenute provale u partijske organizacije, hapšenje partijskog kadra većeg opsega nego u ostalim dijelovima Hrvatske bitno je umanjilo akcionu sposobnost Partije i dovelo do toga da je ona od jeseni 1941. do proljeća 1942. godine više okrenuta sebi, svojoj konsolidaciji, prilagodivanju metoda rada novim, težim uvjetima nego u bilo kojem dijelu Hrvatske.

U tvornice i rudnike toga područja ideje NOP-a teško su prodirale sve do kraja NOB-a. Njihovi su vlasnici postali suradnici okupatora i ustaške vlasti i zajedno s ostalim buržoaskim i dijelom sitnoburžoaskim elementima negativno se odnosili prema NOB-u koji je pokrenula Komunistička partija. Sva velika poduzeća Zagreba, Varaždina, Slavenskog Broda i Osijeka bila su podržavana. U njih su postavljeni ustaški povjerenici koji upošljavaju pristaše ustaškog režima i brojne izbjeglice kao osnovicu svoje agenture, a radnici, poznati iz predratne sindikalne i štrajkaške aktivnosti bili su otpušteni s posla. Rad u tim tvornicama smatrao se vojnom obavezom. Prisutnost brojnih provokatora, provale i drastične represalije dovele su do masovne pojave straha i urodile pasivnošću većeg dijela radništva. I ostale tvornice i radnike neprijatelj je dobro čuvao da bi iz njih izvukao za sebe što veću korist i pri tom drastično suzbijao svaki oblik političke aktivnosti koja nije odgovarala njegovim interesima. Industrijskog proletarijata, osim u Zagrebu, nema mnogo, u tvornicama i rudnicima pretežno su radili okolni seljaci, kojima je više od nadnice značio status radnika ili rudara koji ih je čuvao da ne budu odvedeni u neprijateljsku vojsku ili na rad u Njemačku.³⁰ U socijalnoj strukturi *Banije, Korduna i Like* dominira seljaštvo koje čini blizu 90% stanovništva. Za razvoj NOB-a i socijalističke revolucije na području Banije značajno je postojanje dvaju industrijskih središta, Siska i Petrinje, u kojima je uoči rata bilo blizu 5000 radnika. Bili

²⁸ IHRPH, Fond Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku, k. 43, dok. 22 i 31.

²⁹ IHRPH, Fond CK KPH, k. 7, dok. 86.

³⁰ »U rudnicima ne rade stručni radnici, rudari, već okolni seljaci za mizernu plaću, a neki čak i sami doplaćuju troškove samo da ih se vodi kao rudare i da tako ne odu u vojsku ili na rad u Njemačku. Rušenjem rudnika više bi se pogodilo njih nego neprijatelja«, stoji u pismu OK KPH Krapina — CK KPH, IHRPH, Fond OK KP Krapina k. 81, dok. 2986.

su to pretežno nekvalificirani radnici, regrutirani iz okolice navedenih mjesta, šireg područja Banije i Bosanske krajine. Veliki broj radnika-seljaka bili su posrednici između posavskog sela i industrijskog Siska. Razvijanjem štrajkaškog pokreta i sindikalne djelatnosti, u kojoj je organizacija URSS-a u Sisku bila jedna od najjačih u Hrvatskoj, širio se i jačao politički utjecaj KPH na radništvo. Uoči okupacije započeo je vidljivije proces jačanja komunističkog pokreta u banijskim selima oko navedenih mjesta. Do okupacije radnički pokret je činio okosnicu i davao obilježje revolucionarnim gibanjima, a radnička je klasa svojom aktivnošću bitno utjecala na pripremanje i početak ustanka. To se posebno odnosi na Sisak, gdje su u strukturi KPH i ukupno 182 člana — 90 članova KPH bili radnici. Na petrinjskom i ostalim dijelovima Banije u socijalnoj strukturi KPH najveći broj čine seljaci što će se odraziti i na strukturu partizanskih jedinica.³¹

Industrijskog radništva na području Korduna i Like bilo je nešto više u jačim industrijskim središtima Karlovcu i Dugoj Resi, ali i tu dominiraju radnici-seljaci, a isto je tako i u »maloj« industriji, petnaestak pilana, nekoliko ciglana i šumskih manipulacija s malim brojem radnika. Spominjemo i manji broj zanatskih radnika i nešto veći broj radnika na željeznici, osobito na željezničkim čvorovima Karlovac i Gračac.³²

Relativno brojna partijska organizacija na području Banije, Korduna i Like, od oko 1100 članova, osim u radništvu, stekla je značajno uporište među seljaštvom, zatim obrtnicima i srednjoškolicima.

Prvi partizanski odred Jugoslavije, formiran na sam dan napada na SSSR 22. lipnja 1941, bio je Sisački partizanski odred čiji pretežni dio čine radnici-komunisti. Taj odred od početnih 30 boraca ubrzo je udvostručen pristupanjem novih boraca iz redova radničke klase Siska i okolnih seljaka. Kurs na oružanu borbu, kao najviši oblik klasne borbe, još u predratnom razdoblju uhvatio je duboki korijen u redovima radničke klase Siska, koja se uvjerila da ostali oblici borbe ne donose željeni uspjeh. Borbeno raspoloženje brzo se širilo i na seosko područje, »crveni pojas grada Siska«, kako se govorilo u predratnom razdoblju, i očito manifestiralo u pripremnj fazi ustanka. Na toj pretpostavci je OK KPH Sisak samoinicijativno formirao odred, koji se u prvo vrijeme nalazio u neposrednoj blizini Siska, orijentiran znatnim dijelom i na snabdijevanje iz grada, ali nailazi i na podršku i pomoć seljaštva na koje je Partija još u predratnom razdoblju imala utjecaj. Osim Sisačkog odreda, u toku ljeta na području Banije dolazi do formiranja još dvaju brojnijih odreda, i to: Petrinjskog odreda, za koji se javlja i naziv Kalinovički, sastavljenog dijelom od petrinjskih radnika-komunista i

³¹ Opširno o tome: *Mira Kolar-Dimitrijević*, Industrijski razvoj Siska u međuratnom razdoblju s posebnim osvrtom na strukturu i položaj radničke klase; *Ivan Jelić*, O nekim osnovnim značajkama djelatnosti komunističkog pokreta na području Siska i Banije uoči sloma Kraljevine Jugoslavije; *Nikola Radatić*, Struktura i rad partijske organizacije okruga Sisak u periodu priprema za oružanu borbu i revoluciju 1941 — u zborniku: Sisak i Banija u revolucionarnom radničkom pokretu i ustanku 1941, Sisak 1974.

³² V. opširnije: *Milan Bekić*, *Ivo Butković*, *Slavko Goldstein*, Okrug Karlovac 1941, Zagreb 1965; *Đuro Zatezalo*, Narodna vlast na Kordunu, Lici i Baniji 1941—1945, Karlovac 1978, uvod.

seljaka s područja Petrinje i Kostajnice, i Glinskog odreda ili Šamaričkog odreda, sastavljenog pretežno od seljaka izbjeglih na Šamaricu nakon pokolja srpskog stanovništva u glinskoj crkvi, pokolja i terora nad srpskim stanovništvom diljem Banije. Ti odredi nastaju kao rezultat spontanog revolta narodnih masa »odozdo«, izazvanog ustaškim krvoprolićem i organiziranja i usmjeravanja »odozgo« od partijskih organizacija. Tako je NOB i socijalistička revolucija na tome području značila spoj spontanosti i organiziranosti, a od prvih dana ustanka uspješno je ostvaren savez radničke klase i seljaštva čiji je temelj položen u predratnoj aktivnosti radničke klase. To je posebno došlo do izražaja nakon prebacivanja Sisačkog partizanskog odreda na Šamaricu. Do kraja 1941. godine na Baniju stiže 5 grupa zagrebačkih radnika koji se uključuju u partizanske jedinice ili organizacije NOP-a.³³

Nema preciznih podataka o socijalnoj strukturi partizanskih jedinica Banije u toku 1941. godine, već se u raspoloživim dokumentima uopćeno navodi da pretežni dio borbenog sastava čini seljaštvo a radnici i inteligencija su značajnije zastupljeni u strukturi rukovodećeg kadra jedinica. To potvrđuje podatak da je drugi bataljon NOP Banije imao 22 radnika, 390 seljaka i 3 intelektualca kao i podatak iz kasnijeg razdoblja iz kojeg se vidi da je u VII banijskoj divizionu bilo oko 10% radnika³⁴ a ostali su bili seljaci, kao i socijalni sastav delegata partizanskih jedinica Korduna i Banije 20. rujna 1941. godine, na konferenciji na Petrovoj gori, od 4 radnika, 10 intelektualaca i 6 seljaka.³⁵

Istu sliku pokazuje i struktura partijske organizacije. U partizanskim jedinicama i organizacijama KP Banije na terenu bio je na početku 1942. godine 51 radnik, 47 intelektualaca i 304 seljaka,³⁶ a na okružnoj partijskoj konferenciji Banije od 53 delegata bilo je 18 radnika, 16 intelektualaca i 19 seljaka,³⁷ u OK KPH Banije bila su 3 radnika, 2 seljaka i 6 intelektualaca.³⁸

Pokretanje i razvoj ustanka na Baniji tijesno je povezano s ustankom na Kordunu, a od spomenute konferencije ta područja predstavljaju jedinstvenu vojno-političku cjelinu.

Ustanak na Kordunu izbija neposredno nakon partijskog savjetovanja okružnog partijskog rukovodstva Karlovca, članova nekih kotarskih komiteta Korduna i Banije, uz aktivno sudjelovanje članova CK KPH Rade Končara i Josipa Kraša, održanog u šumi Abez, 19. i 20. srpnja 1941. godine. Ustanak je buknuo u selima u podnožju Petrove gore i velikom se brzinom širio i zahvatio ostali dio Korduna. Kao i na području Banije, i ovdje je proces ustanka rezultat partijskog organiziranja »odozgo« i spontane reakcije prvenstveno srpskog seljaštva na

³³ Vidjeti: *Ivan Antonovski*, Ustanak, formiranje i razvoj partizanskih vojnih formacija na području Siska i Banije 1941. godine; *Bartol Biličić*, Osnivanje i djelovanje Sisačkog partizanskog odreda, u cit. zborniku Sisak i Banija u revolucionarnom radničkom pokretu i ustanku 1941.

³⁴ IHRPH, Fond CK KPH, k. 28, dok.1771.

³⁵ *Milan Bekić* i ostali, Karlovac 1941. nav. dj., 142.

³⁶ IHRPH, Fond CK KPH, k. 10, dok. 243.

³⁷ Isto, k. 1, dok. 16.

³⁸ Isto, k. 9, dok. 189.

ustaške zločine i njihove planove »čišćenja«, zbog kojih je stanovništvo bilo ne samo materijalno već i životno ugroženo, nacionalno obespravljeno i ponižavano. Spontani revolt narodnih masa se pod utjecajem Partije pretvarao u spremnost na borbu. Ustaške represalije dovele su do masovnog sklanjanja stanovništva u šume, u zbjegove, a dio najspremnijih za borbu ulazi u formirane partizanske odrede. Međutim na aktivnost i orijentaciju narodnih masa u zbjegovima utječu i prvaci lokalnih građanskih stranaka koji su, u pojedinim dijelovima Korduna i Like — svjesno se suprotstavljajući naporima komunista da narodne mase organiziraju na borbenoj ustaničkoj platformi — nastojali da se sva aktivnost svede samo na frontalnu zaštitu zbjegova. Pod njihovim utjecajem jenjavala je ustanička aktivnost. OK KPH Karlovac je postavljanjem nove, originalne i efikasne vojno-političke organizacije NOP-a formirao tridesetak manjih ali borbeno sposobnih i mobilnih odreda, sastavljenih od komunista i borbenih seljaka, spremnih da primjenjuju partizansku taktiku ratovanja. Pregledom osobnih imena i njihovog predratnog zanimanja dade se utvrditi da su oko 40% rukovodećeg kadra tih odreda bili radnici raznih profila.³⁹

Potkraj 1941. godine dolazi do objedinjavanja partizanskih odreda Korduna i Banije. Ustaničku aktivnost nije mogao ozbiljnije poremetiti ni dolazak Talijana sa ciljem da »pacificiraju« to područje, ni aktivnost nacionalističkih snaga iz redova bivše Samostalnodemokratske stranke koji su prekinuli raniju suradnju s komunistima, pokušali odvojiti komuniste od ustaničkih masa i ustanak pretvoriti u »srpski nacionalni pokret«. Pojave privremenih kolebanja i previranja nisu omele uspješan razvoj ustanka, tako da je potkraj 1941. godine Partizanski odred Korduna i Banije narastao na 1415 boraca i bio jedan od najjačih odreda u Hrvatskoj.⁴⁰ Uvid u socijalnu strukturu partizanskih jedinica na Kordunu daje sastav Drugog bataljona PO Korduna i Banije koji u prosincu 1941. godine ima 5,3% radnika i 94% seljaka.⁴¹ Takva je struktura razumljiva, kad se ima u vidu struktura stanovništva i uzroci masovnog sudjelovanja srpskog seljaštva u NOB-u na tom području. Radnici u odredima Korduna zapravo su najbolji partijski kadrovi Karlovca, Duge Rese i okolnih mjesta i nekoliko radnika iz Zagreba koji se do sredine 1942. godine prebacuju na Kordun i Baniju. U odrede Korduna prebacuju se potkraj 1941. godine članovi desetak udarnih grupa iz Karlovca, a provale u partijskoj organizaciji Karlovca onemogućile su da sudjelovanje radnika u NOB-u bude značajnije.

OK KP Hrvatske nije bio zadovoljan sudjelovanjem radničke klase Karlovca u NOB-u u prvoj godini ustanka, a partijska konferencija OK Karlovac, održana 12. i 13. ožujka 1942. godine, istakla je dva bitna zadatka u razvoju NOP-a na Kordunu: prvo, šire uključivanje u NOP karlovačkog i dugoreškog proletarijata, i drugo, šire uključivanje u NOP hrvatskih masa. Uskoro je Ivo Marinković, sekretar OK Karlovac, sa zadovoljstvom konstatirao da je »konačno krenuo rad i među karlo-

³⁹ Milan Bekić . . . , nav. dj., Karlovac 1941, 359–368.

⁴⁰ V. opširnije: Pero Morača, nav. dj., 331–341, Ivan Jelić, nav. dj., 113–120, Đuro Zatezalo, nav. dj., 29–42.

⁴¹ Zbornik NOR, tom V, knj. 2, 258–259.

vačkim radnicima«, brojčano je ojačala partijska organizacija prijemom novih članova pretežno iz redova radničke klase, u dva navrata je po 20 radnika otišlo u partizanske jedinice a poboljšao se i rad organizacija Narodne pomoći.⁴²

Sličan tok imao je i ustanak na najvećem dijelu Like. Prve ustaničke akcije u općini Srb i ostalim dijelovima južne Like pripremile su i pokrenule organizacije KPH i one su se sile s masovnim otporom progonjenoga srpskog stanovništva i poprimile karakter općenarodnog ustanka. Oko sredine rujna u partizanskim odredima južne Like već se bori oko 1400 boraca. S obzirom na to da je ustanak svojom širinom iznenadio komuniste i premašio njihove organizacijske mogućnosti, bile su neminovne plime i oseke. U sjevernom dijelu Like ustanak je bio postupan, jer je trebalo savladati otpor građanskih struktura koje su zagovarale poštivanje ustaške vlasti. Vladimir Bakarić, u izvještaju Vrhovnom štabu POJ, ističe da su »popovi, trgovci i kulaci uz ustaše, oni prokazuju napredne seljake i suradnike NOP-a«, i zaključuje da unatoč tome »seljaštvo masovno pristupa u NOP — iako mu Partija nije pokazala jasnu perspektivu«.⁴³

Nakon talijanske okupacije Like, u akciju su stupile nacionalističke snage, koje su u talijanskom okupatoru našle zaštitnika, s ciljem da potisnu utjecaj komunista u narodu. Malobrojne snage Partije nisu mogle spriječiti oseku ustanka i stvaranje četničkih jedinica koje su se prikazivale kao zaštitnici naroda. I ovdje, kao i na Kordunu, na osnovi instrukcija delegata CK KPH Marka Oreškovića, dolazi do reorganizacije ustaničkih snaga i formiranja manjih borbenih odreda pod rukovodstvom komunista. Potkraj 1941. godine ustanak u Lici postupno je izlazio iz krize, jer su položeni čvršći temelji njegovom vojno-političkom razviku.⁴⁴

Nema preciznih podataka o socijalnoj strukturi partizanskih odreda Like 1941. godine, osim ocjene da u njima dominira sitno seljaštvo i da je zbog toga prilično jak lokalni patriotizam.⁴⁵ To je razumljivo, kad se ima u vidu velika deficitarnost radničke klase na tvome području.

Kad je u jesen 1941. godine pojačan kurs na izvlačenju radnika iz gradova, Glavni štab NOPO Hrvatske namjeravao je formirati radničke odrede s ciljem da ih uputi u Liku i Kordun, kako bi se poboljšala socijalna struktura tamošnjih partizanskih odreda, ojačao savez radničke klase i seljaštva i učvrstile pozicije narodnooslobodilačkog pokreta.⁴⁶

Radnička klasa značajnije je zastupljena jedino u strukturi rukovodstva partijske organizacije o čemu svjedoči podatak da je na početku 1942. godine, na okružnoj partijskoj konferenciji Like, od 70 delegata bilo 23 radnika, 25 seljaka, 18 intelektualaca i 4 službenika.⁴⁷

Na području Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Istre uz zajedničke karakteristike došle su do izražaja i neke lokalne specifičnosti.

⁴² IHRPH — Fond CK KPH, k. 9, dok. 183.

⁴³ IHRPH — Fond CK KPH, k. 9, dok. 183.

⁴⁴ V. opširnije: *Pero Morača*, nav. dj., 341–346, 663–666; *Đuro Zatezalo*, nav. dj., 37–42; *Đuro Stanislavjević*, Ustanak naroda Like 1941, *Istorijski glasnik*, 1–4/1961; *Đoko Jovanić*, Ustanak u južnoj Lici 1941. godine, *Vojnoistorijski glasnik*, 4/1960.

⁴⁵ IHRPH — Fond CK KPH, k. 5, dok. 49.

⁴⁶ Zbornik NOR, tom V, 2, 116–117.

⁴⁷ IHRPH — Fond CK KPH, k. 1, dok. 16.

Za naše razmatranje značajno je nekoliko činjenica. Prvo, brojno prisustvo radničke klase ne samo u gradovima Sušaku, Rijeci, Delnicama, Bakru, Kraljevici već gotovo na čitavom području. U Primorju su u većini industrijski i lučki radnici, zatim pomorci i ribari, u Gorskom su kotaru šumski i pilarski radnici a u Istri industrijski radnici i rudari. Na čitavom području prisutan je znatan broj radnika — povratnika s privremenog rada u nekoj od industrijskih zemalja svijeta.

Drugo, snažna revolucionarna kretanja postoje u čitavom međuratnom razdoblju u raznovrsnim oblicima radničkog pokreta i u neprestanim sukobima s klasnim neprijateljem prekalio se velik broj radnika — revolucionara. Treće, od formiranja prvih partijskih organizacija 1919. godine, unatoč žestokom teroru i progonu nije prekinut rad komunista. Neposredno prije početka narodnooslobodilačke borbe na tim područjima djeluje 312 članova, gotovo isto toliko kandidata i mnogobruko više simpatizera Partije. Najjače uporište Partija je imala među radništvom i srednjoškolskom omladinom; posebno je snažna bila organizacija SKOJ-a. Nakon kapitulacije Jugoslavije, dio Hrvatskog primorja i Gorskog kotara do Delnica anektirali su Talijani a ostali je dio pripao »Nezavisnoj državi Hrvatskoj«. KPH ne prihvaća aneksiju i podjelu toga teritorija već pristupa intenzivnim pripremama za podizanje oružanog ustanka. Nakon propalog pokušaja suradnje s vrhovima građanskih partija, KPH se okreće svojoj bazi, radničkoj klasi, i razvija intenzivnu aktivnost na prikupljanju oružja i stvaranju akcionih odbora, osobito u poduzećima na Sušaku. Po ocjeni CK KPH na tom su području bili sazreli uvjeti za podizanje oružanog ustanka širih razmjera, a OK KPH Sušak smatrao je da je za oružane akcije prerano već da treba nastaviti širenje i jačanje utjecaja KPH ne samo na radnike nego i na ostale društvene slojeve, osobito inteligenciju. Nakon intervencije CK KPH potkraj srpnja 1941. godine, dolazi do osnivanja nekoliko logora kao početnog oblika organizacije partizanskih jedinica.

Partijska organizacija Delnica osniva potkraj srpnja delnički logor, sastavljen od šumskih i pilarskih radnika Delnica i seljaka s područja Lokava, Broda na Kupi i Kupljaka. Gotovo u isto vrijeme komunisti-radnici iz Bribira, Ledenica i Novog osnivaju logor na Viševici. Na početku kolovoza partijska organizacija Sušaka osniva logor na Tuhoću u koji pretežno ulaze radnici Sušaka, Grobinštine i Hreljina. Slijedi zatim formiranje nekoliko logora na području Drežnice. Tako se prvih dana oružane borbe na terenu Hrvatskog primorja i Gorskog kotara u logorima okupilo oko 350 boraca, pretežno radnika, manji broj seljaka, intelektualaca i srednjoškolaca iz radničkih porodica.⁴⁸

U toku rujna logori se organizaciono sređuju i organiziraju u čete i odrede. Značajnu ulogu u tome imali su Ivo Marinković, sekretar OK KPH Karlovac, i Veljko Kovačević koji je uskoro postao komandant štaba Primorsko-goranskog odreda, kad su pod jedinstvenom komandom objedinjeni do tada relativno mali i nepovezani odredi (logori).

⁴⁸ Opširnije o tome: Ustanak naroda Jugoslavije 1941. knj. I, 743-744; knj. III, 746-749; *Vinko Švob i Mahmud Konjodžić, Drugi odred Primoraca, Gorana i Istrana* 1942, Zagreb 1969, 33-60; *Svetozar Tintor, Trinaesta primorskogoranska divizija*, Zagreb 1968, 15-34.

Stvaranju Primorsko-goranskog odreda prethodi formiranje Drežničkog bataljona, od oko 130 boraca, u kojem su pretežno šumski radnici a zatim siromašni seljaci, po nacionalnoj strukturi Srbi, i Primorsko-goranskog bataljona čiju socijalnu strukturu čine radnici iz Primorja i Gorskog kotara po nacionalnoj strukturi pretežno Hrvati. Po socijalnoj strukturi boraca, klasnom savezništvu radnika i siromašnih seljaka, njihovom idejnom opredjeljenju i težnjama narodnooslobodilačka borba je na tome području odmah od početka nosila revolucionarna obilježja. Klasni antagonizmi, koji su na tome području bili jače izraženi nego na nekim ostalim dijelovima Hrvatske i ranija lijeva orijentacija radnih slojeva doveli su do pojave »lijevih« skretanja među borcima i aktivistima NOP-a.

Tako Ivo Marinković u svom izvještaju CK KPH navodi da su partizani prilikom oslobođenja Drežnice, 9. listopada 1941, u to mjesto ušli pod crvenom umjesto partizanskom zastavom, na održanom masovnom zboru isticali revolucionarne parole a umjesto odbora Narodnooslobodilačkog fronta osnovali »narodno vijeće« i »agrarni odbor«. ⁴⁹ Sličnih primjera bilo je i u ostalim mjestima, gdje je dolazilo i do oštrijih sukoba s imućnim slojevima, osobito nakon prvih sukoba s talijanskim snagama i akcija na sprečavanju privredne eksploatacije. Pogodeni time a i zaplašeni »crvenilom« industrijalci i trgovci se sve više stavljaju u službu talijanskih okupatora, pojačavaju djelatnost protiv NOP-a ali u tome ostaju bez šire podrške u narodu. Tako je NOP na tom području odmah od početka poprimio elemente klasnog obračuna. ⁵⁰

Zbog ofenzive i strahovitog terora talijanskog okupatora, rane zime s velikim snijegom dolazi do uništenja i raspada nekoliko logora. To se posebno odnosi na logore i jedinice u kojima je naglašenije prisutan seljački element kod kojeg je došla do izražaja vezanost za zemlju i porodicu.

Došlo je do oseke u razvoju ustanka koja nije dugo potrajala, jer već 15. prosinca Veljko Kovačević piše CK KPH da je sredeno stanje na području Drežnice, a iz Primorja dolazi do jačeg priliva novih boraca iz redova radničke klase. Tako iz Sušaka u partizanske jedinice kreće oko 120 novih boraca-radnika, ali se zbog poteškoća u ishrani dio morao vratiti kućama. ⁵¹ Uskoro će i Vlado Popović u svom izvještaju CK KPH navesti da je na početku 1942. godine iz Delnica u partizane došlo 150 boraca, gotovo svo željezničarsko osoblje i radnici iz željezničke radionice. ⁵²

Preciznijih podataka o strukturi partizanskih jedinica primorsko-goranskog područja za 1941. godinu nema, pa ćemo se zato poslužiti podacima iz kasnijeg razdoblja. Tako je grupa Primorsko-goranskih odreda u prvoj polovici 1943. godine imala 64% radnika i zanatlija, 31% seljaka i 3,8% službenika, ⁵³ a Trinaesta primorsko-goranska divizija je

⁴⁹ IHRPH – k. 6, dok. 47.

⁵⁰ Zbornik NOR, tom V, knj. 2, 117–127, 187–194, 225–232 i 307–309.

⁵¹ IHRPH, Fond CK KPH, k. 6, dok. 48.

⁵² Isto, k. 8, dok. 98.

⁵³ Zbornik NOR, tom V, knj. 17, 339.

u drugoj polovici iste godine u svom sastavu imala 2328 radnika, 800 zanatlija, 480 seljaka, 304 službenika i 102 ostalih.⁵⁴ Ako imamo u vidu da je u toku 1942. godine došlo do jačeg priliva boraca iz redova seljaštva, za pretpostaviti je da radnička klasa u strukturi partizanskih jedinica 1941. godine čini oko 80% ukupnoga boračkog sastava. Na takav nas zaključak dijelom upućuje i podatak da od 86 poginulih boraca iz Bribira i okolnih mjesta 73 su radnici a od 20 poginulih aktivista bilo je 13 radnika.⁵⁵

Dalmacija je imala brojčano najjaču partijsku organizaciju u Hrvatskoj s oko 1400 članova, s najjačim uporištem među radnicima Splita, Šibenika i u Solinskom industrijskom bazenu. U pripremnom razdoblju za dizanje ustanka prikupljene su znatne količine oružja u čemu se posebno ističu udarne grupe u gradovima, osobito u Splitu i Šibeniku. Nakon odluke o dizanju ustanka, CK KPH je ocijenio da na području Dalmacije postoje povoljni uvjeti za oružani ustanak. S tom ocjenom nije se suglasio Pokrajinski komitet KPH Dalmacije, ističući da bi, zbog tolerantnog držanja talijanskog okupatora prema stanovništvu, nepovoljnoga političkog stanja na području dalmatinskog zaleđa i naročito nepovoljnih geografskih uvjeta, dalmatinskog krša nepogodnog za razvoj partizanskog pokreta — oružani ustanak bio preuranjen. Pokrajinski komitet Dalmacije usmjerio je partijski kadar na organiziranje štrajkova, sabotaza, diverzija, oružanog otpora protiv rekvizicija i na bojkot talijanskih institucija. Po broju organiziranih štrajkova, izvedenih raznih borbenih antiokupatorskih akcija, manifestacija i masovnom sudjelovanju radničke klase u njima 1941. godine, Split je bez premca u odnosu na ostale gradove Hrvatske. Unatoč tome CK KPH imao je određenih prigovora o orijentaciji na štrajkački pokret i ostale niže oblike otpora i borbe, smatrajući da su oni prevladani oblik borbe radničke klase u uvjetima kad se vodi oružana borba protiv okupatora. Pokrajinski komitet KPH Dalmacija prilično je dugo inzistirao na svojoj procjeni da u uvjetima kad još nema masovnih okupatorskih represalija, kad on iz određenih političkih razloga još vodi politiku »mira i sigurnosti«, ti oblici zaoštavaju odnos naroda i okupatora i pripremaju radničku klasu i ostale društvene slojeve za sudjelovanje u najvišem obliku — oružanoj partizanskoj borbi. Gledano dugoročnije, ti oblici borbe u Dalmaciji, osobito Splitu i Šibeniku, bili su doista pretpostavka za masovno uključivanje radničke klase i ostalih društvenih slojeva u narodnooslobodilačku borbu i socijalističku revoluciju u 1942. godini i dalje. CK KPH je posredstvom svoja dva delegata, Pavla Papa i Mirka Kovačevića, uspio da se u PK KPH Dalmacije usvoji orijentacija na oružani ustanak i odmah pristupi osnivanju partizanskih odreda. U kratkom roku, nakon nedovoljnih i nepotpunih priprema, između 8. i 11. kolovoza, došlo do formiranja Splitskog i Solinskog odreda sastavljenih pretežno od članova KP — radnika, zatim Kaštelansko-trogirskog odreda od članova i simpatizera KP, podjednakog broja radnika i seljaka kaštelanskih sela. Znatno broj radnika bio je u Šibenskom a nešto manji

⁵⁴ *Svetozar Tintor*, Trinaesta primorsko-goranska divizija, Zagreb 1968, 280.

⁵⁵ *Andrija Tus*, Bribir u revolucionarnom pokretu i oslobodilačkom ratu, Zagreb 1971, 297–305.

broj radnika u Sinjskom partizanskom odredu. Jedino je u Primorsko-rogozničkom odredu dominiralo seljaštvo.⁵⁶

Ti odredi s oko 400 boraca imali su krenuti na područje Kninske krajine i Like ali su njihove početne akcije doživjele neuspjeh s tragičnim posljedicama razbijanja odreda i gubitka znatnog dijela njihova boračkog sastava.

O uzrocima toga neuspjeha CK KPH je proveo istragu i utvrdio da je osim brzopletosti u formiranju odreda, vojno-političke nepripremljenosti njihova sastava, pogrešne procjene mogućnosti podizanja masovnog ustanka, bez pripremljenih sela i pozadine, kao uzrok navedeno, s jedne strane što partizanske odrede nisu prihvatila neka sela Sinjske krajine, jer su ih ustaški i popovski elementi identificirali sa srpskim četnicima omrznutim na ovom području iz režima bivše Jugoslavije, i s druge, zbog nepravilnog odnosa prema seljacima, »jer nisu znali kako se prema njima treba odnositi«.⁵⁷ Unatoč neuspjehu, osnivanje prvih partizanskih odreda Dalmacije pokazuje da se Partija može osloniti na borbena raspoloženja, prije svega radničke klase, koje je ponegdje prelazilo njene organizacijske sposobnosti. Kao primjer navodimo da se u industrijskom bazenu Solina javilo za odlazak u partizane 215 ljudi — pretežno radnika, a po odluci PK KPH Dalmacije odatle je u prve partizanske odrede moglo krenuti samo 90 ljudi.⁵⁸

Ni o strukturi partizanskih odreda Dalmacije nema preciznih podataka, osim općih konstatacija da ih pretežno čine radnici i siromašni seljaci-težaci. Podatak da je od 24 uhapšena i strijeljana partizanska borca Splitskog i Solinskog odreda bilo 11 radnika, 7 zanatskih radnika, 4 seljaka i 2 intelektualca govori donekle i o socijalnoj strukturi navedenih odreda.⁵⁹

Potkraj 1941. godine u partizanske jedinice Like u manjim grupama odlazi oko 120 boraca, a u novoformiranim partizanskim odredima našlo se oko 250 boraca. Bili su to i dalje pretežno radnici s područja sjeverne Dalmacije, osobito Šibenika i zadarskih otoka, zatim komunisti i njihovi simpatizeri, radnici Splita i Solina koji su zbog antiokupatorske aktivnosti morali prijeći u ilegalnost a zatim ušli u novoformirani Splitski odred i ostale partizanske odrede.

Namjera je ovoga napisa da se djelomično istraži i ukaže na sudjelovanje radničke klase u strukturi partizanskih jedinica Hrvatske ustanicičke 1941. godine, što je samo dio ukupnog sudjelovanja radničke klase u NOB-u i socijalističkoj revoluciji. Po strani su ostali raznovrsni oblici borbene aktivnosti radničke klase u gradovima, kao što su brojni štrajkovi koji su najčešće bili motivirani ekonomskim razlozima ali su imali i dublji smisao demonstriranja političke odlučnosti radničke klase da se odupre okupatorsko-fašističkoj eksploataciji i teror, da iskaže svoje antiokupatorsko raspoloženje i time značajno utječe na jačanje borbenog raspoloženja ostalih društvenih slojeva. Nedostaje i prikaz sudjelovanja

⁵⁶ Zbornik NOR, tom V, knj. 1, 89–227, IHRPH, k. 5, dok. 30.

⁵⁷ IHRPH, k. 5, dok. 34.

⁵⁸ Drago Gizdić, Dalmacija 1941, Zagreb 1959, 248.

⁵⁹ Sibe Kvesić, Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi, Zagreb 1960, 142–144.

radničke klase u direktnim oblicima otpora i borbe, kao što su sabotaže, diverzije i neposredne oružane akcije, izuzetno teške, jer je nasuprot snagama okupatora Nijemaca i Talijana, koncentriranim u urbaniziranim sredinama, stajao uglavnom goloruki narod. Spominjemo i takozvane niže forme otpora kao što su prikupljanje materijalne pomoći za partizanske jedinice, agitacijsku i propagandnu aktivnost, organiziranje rada »tehnika«, zatim obavještajne službe — koje su u pojedinim urbanim sredinama bile jedino moguće. Razvoj i konačan uspjeh NOB i socijalističke revolucije nisu odlučile samo jedinice NOV već su od nemalog značenja bili i ostali faktori u koje se svakako ubraja i aktivnost Partije da u gradovima i industrijskim centrima stvori razne organe borbe kao što su udarne grupe, akcioni odbori, zatim antifašističke organizacije, odbori Narodne pomoći, odbori Narodnooslobodilačkog fronta i prve ilegalne organe vlasti čiji je najveći broj aktivista dolazio iz redova radničke klase. Okružnica CK KPH br. 4 potvrđuje da su svi ti oblici borbene aktivnosti radničke klase i ostalih društvenih slojeva u okupiranim urbanim sredinama sastavni dio narodnooslobodilačkog pokreta kao cjeline, jer se odvijaju u specifičnim uvjetima oslobodilačke borbe, po utvrđenom programu i postavljenim zadacima, na širokom planu ekonomske i političke borbe protiv okupatora i njegovih domaćih pomagača, kao dio organiziranog mehanizma narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. To je razumljivo, jer bez postojanja tih oblika borbe i aktivnog angažiranja NOP-a u gradovima na mobiliziranju radničke klase i ostalih struktura u NOP teško da bi bilo i uspješnog razvoja oružanih jedinica NOV.

Zaključak

Navedeni podaci o pokretanju NOB-a i socijalističke revolucije i o sudjelovanju radničke klase u strukturi partizanskih jedinica, uz ostalo, pokazuju:

Prvo, da je sudjelovanje radničke klase u strukturi prvih partizanskih jedinica u toku 1941. godine na području Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Dalmacije dva pa i više puta veće od njezinog broja u strukturi aktivnog stanovništva. To se može reći i za veći broj partizanskih jedinica na području sjeverozapadne Hrvatske, Slavonije i dijela Banije. Partizanske grupe i odredi na tim područjima, sastavljeni pretežno od partizanskih aktivista i radnika, postali su jezgra za omasovljenje ustanaka s osloncem na seljaštvo u toku 1942. godine i dalje. I na području Korduna, Like i dijela Banije, gdje je seljaštvo gotovo od prvih dana ustanaka masovno u borbi, sudjelovanje pripadnika radničke klase ima veći postotak od njihova udjela u strukturi stanovništva.

Drugo, narodnooslobodilački je pokret u Hrvatskoj odmah u početku zahvatio one radnike koji su bili članovi KP, SKOJ-a ili njihovi kandidati i simpatizeri a potkraj 1941. godine na pojedinim područjima taj proces je zahvaćao šire redove radničke klase. Dakle, u prvoj godini ustanaka Partija se prvenstveno oslanja na dio radnika u gradovima koji ulaze u udarne grupe i organizacije NOP-a, organiziraju diverzije, sabo-

taže, štrajkove i ostale oblike antiokupatorskog i revolucionarnog djelovanja, a znatan se broj njih poslije prvih akcija u gradovima prebacuje na teren gdje postaje glavna udarna snaga partizanskih jedinica. Treće, u odnosu na cjelinu radničke klase, pokretačka snaga narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije Hrvatske postaje manji ali i najsvjesniji dio radničke klase predvođen avangardom — Komunističkom partijom. U prvoj godini ustanka taj dio radničke klase postaje najznačajniji subjekt revolucije, njezina vodeća i najbolja snaga.

Četvrto, donekle suprotno očekivanju, u ustanku i revoluciji ne dominira dio radničke klase sa statusom proletarijata već je podjednako ostvareno sudjelovanje svih kategorija radništva, od industrijskih radnika Zagreba, Siska, Slavonskog Broda, Sušaka, Splita, Solina i ostalih gradova i industrijskih centara, uz značajno sudjelovanje radnika-seljaka, zatim pilanskih i šumskih radnika, pa željezničkih radnika do manjeg broja rudara. Ne ulazimo u šire uzroke te pojave samo ističemo da je ona, s jedne strane, rezultat predratne strukture radničke klase Hrvatske, a s druge, utjecaja KP na pojedine kategorije radništva.

Peto, u početnoj etapi ustanka, kad ciljevi revolucije nisu mogli doći u prvi plan — već su u prvom planu bili nacionalnooslobodilački ciljevi — u dva elementa stvarana je pretpostavka i polagan temelj prožimanja narodnooslobodilačke borbe socijalističkom revolucijom: prvo, u što većem sudjelovanju radničke klase u svim oblicima narodnooslobodilačkog pokreta, i drugo, u ostvarivanju rukovodeće uloge KP u njemu. Uspješnim ostvarivanjem ta dva etapna cilja NOB-a u Hrvatskoj stvorena je garancija da će u narodnooslobodilačku borbu biti ugrađena i strategija socijalističke revolucije. Vidjeli smo da su iz određenih razloga samo na području Hrvatskog primorja i Gorskog kotara nešto više, i u nekim drugim dijelovima manje, ciljevi revolucije istaknuti kao neposredni ciljevi narodnooslobodilačke borbe što je dovelo do kratkotrajnog sužavanja osnove narodnooslobodilačkog pokreta. Ta tzv. »lijeva skretanja« u ostvarivanju ukupnih ciljeva NOB-a u Hrvatskoj imala su samo marginalno značenje.

Šesto, radnička klasa i njezina avangarda KP imale su najjasniju predodžbu o tome što žele postići oslobodilačkom borbom i revolucijom, a struktura partizanskih odreda pokazuje da je u tome prati dio inteligencije koja je svoj interes poistovjetila s radničkom klasom i osiromašeno seljaštvo čiji se položaj i interes objektivno podudara s položajem i interesom radničke klase. Borbom protiv okupatora, rušenjem starog sistema, ostvarivanjem oslobodilačkih ciljeva, borbom za pravednije društvene odnose počeo se ostvarivati proces klasnog savezništva radničke klase i seljaštva s novim sadržajem u koji su radnici unosili svoju revolucionarnost, revolucionarnu dosljednost i upornost i postali kreirajuća snaga revolucije.

U ostvarivanju borbenog saveza radničke klase i seljaštva posebno značenje ima povezivanje zagrebačkih, sisačkih, sušačkih, splitskih i ostalih radnika hrvatske nacionalnosti sa seljaštvom srpske nacionalnosti ustaničkih područja čime je nestajalo nepovjerenje i jaz koje je neprijatelj silom stvarao i izgrađivalo se borbeno bratstvo-jedinstvo kao pretpostavka uspjeha oslobodilačke borbe i revolucije.